

**แม่โพสพ : ตำนาน ความเชื่อ และพิธีกรรม
บนวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงของชาวนาเมืองเพชรบุรี
Mae-Phoe-Sop: Mythology, Belief and Rituals
in the Changing Way of Life of Phetchaburi Farmers**

วิฑูรย์ คุ่มหอม | VITON KOMHOM

ABSTRACT

The goddess Pra-Mae-Phoe-Sop takes care of rice. There are mythology, belief, and rituals about Pra-Mae-Phoe-Sop. According to the mythology, the goddess went to help the human beings on the earth. Because of their ingratitude, she escaped to a forest. A belief about getting good crops from farming involves Pra-Mae-Phoe-Sop's guardian spirit (auspicious occasion for farming), and the rituals that the farmers perform for richness. The changes of Phetchaburi farmers' way of lives influence on a mythology cognition, belief, and rituals nowadays. The ritual is an individual belief that is not a community one as the past. It is also adjusted in order to meet an individualized trade at the present time.

บทคัดย่อ

แม่โพสพเป็นเทวดาผู้หญิงที่ดูแลต้นข้าว มีตำนานเล่าขานความเป็นมา มีความเชื่อที่ชาวบ้านรับรู้ และนำสู่การมีพิธีกรรมต่อแม่โพสพ ตำนานจากการเป็นเทวดาแล้วลงมาช่วยเหลือมนุษย์ มีบางช่วงหนีไปในป่าเพราะมนุษย์ไม่รู้จักบุญคุณ ความเชื่อในการทำนาให้ได้ผลดีเกี่ยวข้องกับขวัญของแม่โพสพที่เกี่ยวข้องกับฤกษ์ยามในการทำนา และพิธีกรรมที่ชาวนาต้องปฏิบัติต่อแม่โพสพเพื่อความอุดมสมบูรณ์ การเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตของชาวนาเมืองเพชรบุรีส่งผลการรับรู้เรื่องราวของตำนาน ความเชื่อ และพิธีกรรมที่ปฏิบัติในปัจจุบัน

ซึ่งเป็นพิธีกรรมส่วนบุคคลไม่ใช่พิธีกรรมของชุมชนเช่นอดีต และปรับเปลี่ยนเป็นพิธีกรรมเพื่อตอบสนองการค้าขายของปัจเจกบุคคลในสังคมปัจจุบัน

บทนำ

แม่โพสพเป็นที่รับรู้ของคนทั่วไปว่า หมายถึงข้าว เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ที่ข้าวที่เรากิน แต่สำหรับชาวนาแม่โพสพมีบุญคุณต่อการมีชีวิตของตนเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะชาวนาเมืองเพชรบุรีที่ในอดีตการทำนาเป็นอาชีพหลักของชุมชน โดยการทำนาที่ได้ผลดีเกี่ยวข้องกับความมั่นคงของครอบครัวและชุมชน ซึ่งการทำนาให้ได้ผลดีชาวนาเชื่อว่าเกี่ยวข้องกับแม่โพสพ โดยเรื่องราวของแม่โพสพมีทั้งตำนาน ความเชื่อ และพิธีกรรมที่ถูกถ่ายทอดจากบรรพบุรุษสู่ลูกหลาน และได้มีการทำทวยความคิดความเชื่อท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจในปัจจุบัน บทความนี้จะขอเสนอตำนานแม่โพสพที่อยู่ในกรรับรู้และเล่าขานสืบต่อกัน ความเชื่อเกี่ยวกับแม่โพสพที่สืบเนื่องจากตำนาน และพิธีกรรมที่เคยปฏิบัติในอดีตและเลือนหายไปในปัจจุบัน ตลอดจนพิธีกรรมที่ชาวนาเมืองเพชรยังคงยึดถือปฏิบัติกันในปัจจุบัน โดยผู้เขียนจะอธิบายให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับวิถีชีวิตของชาวนา

ตำนานแม่โพสพ

ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์ ได้กล่าวถึงตำนานโดยศึกษาจากแนวคิดของมาลีนาสกีไว้ว่า ตำนานเป็นเรื่องที่ถือกันว่าจริง มีข้อมูลและถือว่ามีผลสำคัญ ไม่ถือว่าเป็นสมบัติส่วนตัวของผู้ใด เล่ากันในรูปแบบเฉพาะของตัวผู้เล่าและมีผลต่อความเชื่อ (2529:93) จากการพูดคุยสอบถามชาวบ้านผู้รู้ทำให้ได้ข้อมูล ดังนี้

เล่าโดยป้าสมนึก อร่ามศรี

“แม่โพสพเดิมเป็นเทวดาอยู่บนสวรรค์วันหนึ่งมาเก็บดอกไม้แล้วขึ้นไปเฝ้าพระอินทร์ ไม่ทัน จึงถูกส่งให้ลงมาอยู่ในเมืองมนุษย์ ซึ่งแม่โพสพก็เต็มใจมา โดยจะมาช่วยมนุษย์ทำนาทำไร่จึงแปลงกายเป็นต้นข้าว และในครั้งหนึ่งกลางป่ามีฤาษีตาโพนั่งญาณแล้วได้กลิ่นหอมของข้าวจึงลืมหันไป ฤาษีตาโพนั่งไปเห็นต้นข้าวทำให้ข้าวไหม้ จึงเสกขี้เถ้าของข้าวเป็นกอข้าวขึ้นมา และได้ถามไถ่แม่โพสพที่มีร่างเป็นมนุษย์ แม่โพสพเล่าให้ฟังว่าจะมาช่วยมนุษย์”

เล่าโดยป้าอู่ม มณีตัน

“สมัยก่อนข้ามีเม็ดใหญ่มากและจะมาอยู่ในกระล่อมเองได้ มีแม่หม้ายคนหนึ่งเห็นผัวคุยกับหญิงสาวสวยที่อยู่ในกระล่อมข้าวจึงแอบไปดู และตีเม็ดข้าวจนแหลกละเอียด แม่โพสพจึงหนีไปอยู่ในโชดหินโดยมีปลาแฉลบเป็นเพื่อน เมื่อแม่โพสพไม่อยู่กับมนุษย์ จึงทำให้มนุษย์อดอยาก ต่อมาผีฟ้าได้พบที่ขอบสระอนาคตกลางป่า จึงให้มาอยู่กับมนุษย์อีกครั้งหนึ่ง”

ตำนานที่ผู้รู้ได้เล่านี้คนรุ่นใหม่ในชุมชนไม่รู้แต่อย่างใด และเยาวชนรุ่นใหม่ซึ่งเป็นนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายของโรงเรียนสาธิตมหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรีและนักศึกษาศาขากการพัฒนาชุมชนชั้นปีที่ 1 คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี โดยส่วนใหญ่จากการสอบถามของผู้เขียนทำให้รู้ว่าเยาวชนเหล่านี้รับรู้เพียงว่าแม่โพสพคือข้าวโดยรับรู้ผ่านการได้ยินได้ฟังผ่านสื่อทางโทรทัศน์หรือผู้ปกครองเคยกล่าวถึงเท่านั้น แต่ไม่รู้เรื่องราวในรายละเอียดของตำนาน

ความเชื่อเกี่ยวกับแม่โพสพ

แม่โพสพเป็นเทวดาผู้หญิงผู้รักษาต้นข้าว แต่ในการรับรู้ของชาวนาที่เมืองเพชรกล่าวว่าต้นข้าวยังมีเทวดาผู้หญิงดูแลรักษาทั้งหมด 7 องค์ ได้แก่ แม่โพสพ แม่โพสพ แม่พันดารา แม่จันทร์เทวี แม่ศรีสุภา แม่แก้วมานพ แม่พันแก้ว ซึ่งชื่อเหล่านี้จะปรากฏในบทสวดขณะรับขวัญตอนข้าวตั้งท้อง ซึ่งชาวบ้านจะต้องนำผลไม้ต่าง ๆ ไปเซ่นไหว้ที่ท้องนา (สัมภาษณ์ นางอู่ม มณีตัน นางเฟื่อง ขลิบสี และนางสมนึก อร่ามศรี)

ตามความเชื่อของชาวนารุ่นเก่าเชื่อว่าข้าวในนาจะได้ผลดีขึ้นอยู่กับ การเซ่นไหว้ต่อแม่โพสพ และต้องไหว้เจ้าที่ และพระภูมินา โดยเริ่มตั้งแต่การแรกนาต้องดูฤกษ์ยามในการเริ่มไถ โดยต้องเลือกวันที่เป็นมงคลตามความเชื่อที่สืบทอดกันมา โดยก่อนแรกนาต้องทำนํ้ามนต์ประพรมกระตนา วัว ไถ และคนไถ โดยจะจุดธูป 5 ดอก ซึ่งเป็นการแทนพระเจ้า 5 พระองค์ โดยขั้นตอนนี้จะส่งผลดีต่อการทำนา ต่อมาหาฤกษ์หว่านกล้าในแปลงเล็ก ๆ โดยถือฤกษ์ข้างขึ้น เพราะเชื่อว่าคำว่า “ขึ้น” จะทำให้ได้ผลดี เช่น ขึ้น 1-3, 6-7, 9-10, 12-13 หว่านกล้าหรือเริ่มทำนาแล้วได้ผลดี ขึ้น 4-5, 8, 11 และ 14 เป็นวันไม่ดีในการทำนา ส่วนขึ้น 15 คำ

ไม่ทำนาเพราะเป็นวันพระ ทั้งนี้ความเชื่อนี้สัมพันธ์กับจำนวนผลผลิตที่จะได้ข้าวจำนวนมาก ซึ่งข้าวจำนวนมาก หมายถึงความมั่นคงของอาหารในครอบครัวตลอดปี ชาวบ้านจึงเชื่อถือ และทำตามสิ่งที่บรรพบุรุษบอกต่อกันมานี้

การรับท้องและการทำขวัญข้าวก่อนการนวดมีความเชื่อว่าจะไม่นำข้าวสุกไปถวายแม่โพสพ เพราะแม่โพสพเป็นข้าว ซึ่งจะไม่นกินตัวเอง แต่ข้าวสุกที่นำไปเช่นไหวันั้น เป็นการเช่นไหว้เจ้าที่ พระภูมินา (สัมภาษณ์นางสมนึก อร่ามศรี) ความเชื่อเรื่องการรับท้องขณะข้าวเริ่มตั้งท้องเป็นความเชื่อแม่โพสพเมื่อตั้งท้องหรือข้าวจะออกรวง จะมีความต้องการกินสัมผัสลูกไม่ เช่นเดียวกับหญิงสาวที่แพ้ท้อง โดยสิ่งที่นำไปเช่นไหว้แม่โพสพ ได้แก่ กล้วย อ้อย ขนมต้มขาว ขนมต้มแดง ซึ่งการรับท้องข้าวเป็นการเรียกขวัญ โดยเชื่อว่าหากขวัญอยู่กับต้นข้าวจะทำให้ได้ผลผลิตดี หากไม่เรียกขวัญจะทำให้ผลผลิตได้น้อย ความเชื่อนี้ได้รับการสังเกตและถ่ายทอดเรื่องราวภายในชุมชน นานาแปลงผลผลิตที่คิดว่าจะได้จำนวนมากกลับได้ผลผลิตน้อย ชาวบ้านอธิบายว่าเป็นเพราะไม่รับท้องแม่โพสพทำให้ข้าวเหล่านั้นมีน้ำหนักเบา เม็ดไม่ดี (สัมภาษณ์นางเพ็ญ ชลิสี)

ความเชื่อเรื่องขวัญของแม่โพสพยังต้องได้รับการเรียกผ่านพิธีกรรมการเรียกขวัญก่อนนำข้าวขึ้นกระลอมข้าว ทั้งนี้เมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จแล้วนำข้าวมาลอมในลานเรียบร้อยแล้ว ชาวบ้านจะนำขันใส่ใบเงินใบทอง และใบขนุน ซึ่งเชื่อว่าเป็นใบไม้มงคลเดินไปในนาข้าว โดยเก็บข้าวเปลือกที่ตกหล่นในท้องนา เพื่อนำกลับมาสู่ลาน เพราะเชื่อว่าขวัญแม่โพสพจะตกหล่นอยู่ในผืนนา หากไม่เรียกขวัญจะทำให้การทำนาในปีถัดไปจะไม่ได้ผลดี หรือข้าวในกระลอมจะไม่พอกินในครัวเรือนในปีนั้น ๆ ดังเช่นบทราพันที่กล่าวขณะไปเรียกขวัญในนา

“ขวัญเอ๋ย ขวัญเอ๋ย วันนี้มารับแม่ไปบ้าน ไปอยู่ในยั้งฉาง แม่ตกอยู่ในรูกะแหง แม่แฝงอยู่ในข้างคันทนา เชิญแม่มา” (สัมภาษณ์นางสมนึก อร่ามศรี)

หรือบททำขวัญที่ลานนวดข้าว “ขวัญเอ๋ย ขวัญเอ๋ย แม่ตกรูกะแหง แฉวนแฉวงในหัวคันทนา ติดตงข้างป่า เชิญแม่มาให้หมด มาสู่ลานแก้ว กระลอมทอง มาเลี้ยงลูกอย่าให้อด อย่าให้ยากให้จน เลี้ยงลูกทุกคนให้ตลอด” (สัมภาษณ์นางอุ่ม มณีตัน)

จะเห็นได้ว่าความเชื่อเรื่องแม่โพสพเกี่ยวข้องกับฤกษ์ยามในการทำนา การหว่านกล้า การดำนา โดยฤกษ์ยามจะส่งผลต่อผลผลิตในการทำนาที่จะได้ผลดี และความเชื่อเรื่อง

ขวัญที่ต้นข้าวจะส่งผลต่อผลผลิตเช่นกัน ดังนั้นชาวนาจึงมีพิธีกรรมต่าง ๆ ตามความเชื่อ ดังกล่าวอีกหลายอย่างที่ต้องยึดถือและปฏิบัติในชุมชน



ภาพที่ 1 : นาข้าวที่ให้ผลผลิตดีเม็ดจะมีน้ำหนักเมื่อแกร่งจะโน้มลงดิน

พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับแม่โพสพ

งานวิจัยของลูเซียน เอ็ม แสงค์ กล่าวว่าชาวนาไทยจะทำพิธีหนึ่งในขั้นตอนการทำนา คือ การรับขวัญข้าวก่อนนำขึ้นยุ้ง โดยมีคำกล่าวดังนี้ “โอ้ แม่โพสพ โปรดขึ้นน่ายังข้าวโปรดอย่าได้หลงเที่ยวในป่าและทุ่งนา หนุมันจะกัด นกมันจะจิก โปรดไปยังที่สงบสุขเพื่อเลี้ยงดูลูกหลานของแม่ ให้เจริญรุ่งเรืองเถิด” (นฤจร อธิธิจระจรัส ผู้แปล. 2527:52) ในอดีตชาวนามีขั้นตอนและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับแม่โพสพหลายประการ ทั้งนี้เพราะชาวนาไม่สามารถควบคุมสภาพดินฟ้าอากาศได้ การรอคอยน้ำฝนที่เกิดจากลมมรสุมทำให้ชาวนามีความกังวล วิตกกัง

ความไม่แน่นอนมั่นคงของการมีผลผลิตที่จะเพียงพอสำหรับการบริโภคในครอบครัว อันจะส่งผลต่อสภาพความทุกข์ยากโดยรวมของชุมชนของตน จึงเกิดพิธีกรรมต่างๆตามความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับการทำนา และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำนาเฉพาะเรื่องแม่โพสพเอง

พิธีแห่นางแมวเป็นพิธีหนึ่งของชาวบ้านชาวนาบ้านบ่อพราหมณ์ในช่วงเดือน 6 หากฝนยังไม่ตก ชาวบ้านจะนัดวันกันประกอบพิธีการแห่นางแมว โดยจะมีผู้อาวุโสมาบวงสรวงบอกกล่าวต่อเทวดา โดยชาวบ้านเรียกว่า “การเบิกด้านเทวดา” จากนั้นก็จะแห่แมวไปยังเรือนต่าง ๆ ในหมู่บ้าน โดยมีการตกลองร้องเพลงกันไป เมื่อถึงหน้าเรือนของผู้ใดก็จะได้รับข้าวปลาอาหารแก่คณะแห่นางแมว โดยมีบทร้อง ได้แก่ “นางแมวเอ๋ย ขอฟ้าขอฝน ของน้ำมนตร์ดหัวแมวมั่ง ขอบลาอย่างให้แมวข้ากิน ถึงเมืองพระอินทร์ฝนเทลงมา” หรือบทร้องเมื่อถึงเรือนที่เป็นแม่หม้าย ก็จะมีเพลงแม่หม้าย ที่ร้องว่า “แม่หม้ายเอ๋ยอย่าเพิ่งขายลูก ข้าวมันจะถูกลูกไม้จะแพง ทำตาแดง ๆ ฝนเทลงมา” นอกจากนี้ยังมีการเล่นหัวล้านชนกัน โดยพิธีเช่นนี้ของชุมชนเชื่อว่าจะทำให้ฝนตก สามารถทำนาได้ผลดี

เมื่อฝนตกชาวบ้านจะมีการแรกนาโดยจะทำตามความเชื่อที่กล่าวไปข้างต้น เมื่อข้าวตั้งท้องก็มีพิธีรับขวัญ ในพิธีรับขวัญชาวนาจะต้องเตรียมตะกบ ซึ่งทำจากกาบกล้วย หรือกาบตาลมาเสียบด้วยไม้ไผ่ให้สูงเหนือพื้นดินประมาณ 40 เซนติเมตร และเตรียมธงทำจากกระดาษสีปักข้างๆอีก 1 อัน โดยทั้งสองอย่างจะปักที่มุมของกระตงนา จากนั้นชาวบ้านต้องเตรียมข้าวปลาอาหารไปไหว้เจ้าที่และพระภูมิยา โดยจะวางเครื่องเช่นบนพื้น และนำกล้วย อ้อย และขนมบางบนตะกบที่เตรียมไว้ สิ่งที่ขาดไม่ได้คือน้ำอบน้ำปรุงสำหรับการนำไปสุมพรมต้นข้าวเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของการแต่งตัวให้แม่โพสพ และมีสร้อยคอทองคำสำหรับคล้องต้นข้าวเพื่อความเป็นสิริมงคล และเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของข้าว



ภาพที่ 2 : ตะกบใส่อาหารและธงสีที่นำไปรื้อทองแม่โพสพเมื่อข้าวเริ่มออกรวง

พิธีเรียกขวัญเข้ากะล่อม/การทำบุญลานเป็นพิธีกรรมสำคัญซึ่งเป็นการเฉลิมฉลองการเก็บเกี่ยวผลผลิต โดยก่อนหน้าเก็บเกี่ยวชาวนาต้องเตรียมลานนวดข้าว โดยการถากลานซึ่งต้องดูฤกษ์ยามที่ดีตามความเชื่อ จากนั้นนำข้าวมาโยให้ทั่วป้องกันฝุ่นที่จะทำให้ข้าวเปลือกคลุกกับฝุ่นดิน เมื่อถึงวันเก็บเกี่ยวชาวนาจะเกี่ยวข้าวด้วยเคียวแล้วมัดเป็นกำตากไว้ให้นาให้แห้ง จากนั้นนำข้าวมาลอมในลานนวดข้าว เมื่อลอมเรียบร้อยแล้วทำพิธีเรียกขวัญข้าวจากนากลับสู่ลานและกะล่อม ทั้งนี้ในแต่ละลอมจะมีต้นอ้อยและธงแดงปักไว้ มีเสื้อผ้าห่มคลุมลอมข้าวเป็นสัญลักษณ์การแต่งตั้งให้แม่โพสพ จากนั้นนำขันใส่เมล็ดข้าวที่ไปเรียกขวัญจากนามาวางไว้บนกลางลานนวดข้าว นำเครื่องมือในการทำนาทั้งหมด ได้แก่ คราด ไถ จอบ เคียว กระดัง กระบุง ฯลฯ มาวางไว้ในลาน ทำเครื่องหมายกากบาทบนอุปกรณ์ทุกชิ้น จากนั้นนำเครื่อง

สังเวทที่เตรียมไว้ ได้แก่ ข้าว ไข่ กล้อย อ้อย หมากพลู เมื่อนำเครื่องสังเวทมาตั้งกลางลานแล้ว ก็เซ่นไหว้โดยมีคำกล่าว ดังนี้ “ไหว้ตาหลักยายล้อม ยายกะลาตากะลี ตาทำมียายทำมา ผู้คน ผู้สร้าง ผู้ตั้งผู้เดิม ผู้หาบผู้หาบ” จากนั้นนำเครื่องสังเวทแบ่งเป็น 4 ส่วนและนำไปตอมารองเครื่องสังเวทแล้วนำไปวางไว้ในทิศทั้งสี่ของลานนวดข้าว โดยขณะวางจะกล่าวว่า “ศัตรูหากบินแล้วให้งบอยู่ ศัตรูหากเขียดกินแล้วให้เงียบอยู่” ซึ่งการวางในทิศทั้งสี่นี้เป็นการไหว้เทวดาและเจ้าที่

การเรียกขวัญแม่โพสพที่ลานนวดข้าวนี้ปีใดมีปริมาณข้าวจำนวนมาก มีความอุดมสมบูรณ์เจ้าของจะทำพิธีทำบุญลาน โดยการนิมนต์พระสงฆ์มาสวดมนต์และฉันภัตตาหารที่ลานนวดข้าว นั้น ซึ่งเป็นการเฉลิมฉลองอันเกิดจากความอุดมสมบูรณ์ของข้าวปลาอาหารเหล่านั้น ขณะเดียวกันอาจจัดให้มีการโกนจุกลูกหลานในงานทำบุญลานนั้น เพราะมีญาติพี่น้องมาอยู่รวมกันพร้อมเพรียงแล้ว และไม่ต้องจัดพิธีทำบุญโกนจุกต่างหาก โดยบรรยากาศการทำบุญเฉลิมฉลองผลผลิตเป็นบรรยากาศที่รื่นเริงดีใจอยู่แล้ว เมื่อจัดการโกนจุกซึ่งพระจะต้องสวด “ชยันโต” ซึ่งเป็นบทสวดที่เป็นมงคลยิ่งทำให้การเรียกขวัญแม่โพสพมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น อันจะหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ของผลผลิตที่เพิ่มพูนในปีต่อ ๆ ไป

การเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตชาวนา

ในอดีตการทำนาที่ต้องอาศัยธรรมชาติเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงเรื่องการจัดการควบคุมปริมาณในรูปแบบการสร้างเขื่อนเพชรและเขื่อนแก่งกระจาน มีการสร้างโครงข่ายคลองส่งน้ำเพื่อให้การเกษตรกรรม โดยเฉพาะการทำนาที่จากเดิมชาวนาจะทำนาปีละครั้งในฤดูฝนเพื่อบริโภค ในฤดูแล้งจะทำน้ำตาลเพื่อขาย ภายหลังมีน้ำสำหรับทำนาได้ปีละ 2 ครั้ง ซึ่งเกิดขึ้นพร้อมกับเครื่องจักรกลในการทำนาที่แทนแรงงานวัวและคน ต่อด้วยการใช้สารเคมีเพื่อควบคุมศัตรูของข้าว การใส่ปุ๋ยเคมีเพื่อเพิ่มผลผลิต การทำนาเป็นการผลิตเพื่อขายเพียงอย่างเดียว การทำตาลค่อย ๆ หายไปเพราะต้องใช้แรงงานคน และความเสื่อมโทรมของดินตาลจากการถูกน้ำแช่ทั้งปี ผนวกกับลูกหลานชาวนาเรียนหนังสือตามระบบการศึกษาและเลือกไปประกอบอาชีพอื่น ๆ ทั้งใกล้และไกลบ้านมากขึ้น ทำให้ความเชื่อ ตำนาน และพิธีกรรมค่อย ๆ เลือนหายไปจากหมู่บ้าน

การเลือนหายของวิถีในอดีตนั้นไม่ใช่การสูญหายอย่างสิ้นเชิง แต่ยังคงหลงเหลือบางครอบครัวที่ยังคงยึดถือพิธีกรรมเกี่ยวกับแม่โพสพอยู่บ้าน แต่ลดลงเหลือเพียงการรับท้องข้าวเท่านั้น เพราะขั้นตอนการเกี่ยวที่ไ้รถเกี่ยว แล้วนำรถกล้อนำข้าวไปขายยังโรงสีทำให้การเรียกขวัญสู่ลานหายไป และความแตกต่างหลากหลายของอาชีพในชุมชนไม่สามารถรวมคนให้มาทำพิธีกรรมที่ต้องใช้เวลามากได้อีกต่อไป ตลอดทั้งวิถีชีวิตที่เร่งรีบของคนในชุมชนเองเป็นตัวละครสำคัญที่ทำให้พิธีกรรมเกี่ยวกับแม่โพสพที่ต้องใช้เวลา เป็นสิ่งที่กีดขวางการดำเนินชีวิตในรูปแบบใหม่จึงค่อยๆ เลือนหายไป สำหรับพิธีรับท้องข้าวที่ยังคงเหลือในบางครอบครัวในหมู่บ้านนาไทร บ้านต้นถนน บ้านนาพันสาม บ้านสามะโรง เป็นต้น

แต่ผู้อาวุโสบางคนก็ยังคงถ่ายทอดเรื่องราวและวิถีชาวนาดั้งเดิมให้ลูกหลานฟัง และคาดหวังจะนำไปปฏิบัติสืบต่อไป เช่น การรับท้องข้าว แม้ว่าการทำนาตลอดทั้งปีไม่พักผืนนาโดยทำนา 2 ปี 5 ครั้ง สร้างรายจ่ายให้กับชาวนารุ่นใหม่ โดยเฉพาะในยามราคาข้าวตกต่ำ แต่ปัจจัยการผลิตและต้นทุนการผลิตสูง ทำให้เกิดความเครียด และพยายามหาทางออกซึ่งความเชื่อเรื่องแม่โพสพถูกนำมาอธิบายอีกครั้ง โดยเชื่อว่าวิถีชีวิตที่ไม่เคารพต่อแม่โพสพทอดทิ้งไม่ดูแลขวัญแม่โพสพ เป็นสาเหตุการการทำนาไม่ได้ผล บางครอบครัวจึงหันกลับมาทำพิธีกรรมเช่นเดิม โดยเฉพาะพิธีรับท้องข้าว แต่การทำพิธีนี้มีความคาดหวังต่อผลผลิตที่สูงขึ้นเพื่อนำไปขายได้เงินเพิ่มมากขึ้นก็ตาม

พิพิธภัณฑ์เป็นอีกสถานที่หนึ่งที่บุคคลและองค์กรในชุมชนดำเนินการจัดแสดงเพื่อถ่ายทอดเรื่องราวในอดีตให้คนรุ่นหลังได้รับรู้ถึงวิถีชีวิตชาวนา เช่น พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านบ่อพราหมณ์ ของคุณอนวัณณ์ ขมแก้ว ที่จัดแสดงอุปกรณ์การทำนา และพยายามบันทึกภูมิปัญญาการทำนาในรูปของหนังสือ พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านนาวังที่จัดแสดงเครื่องมือการทำนาและการทำตาล พิพิธภัณฑ์ชาวนาของวัดชะอำ ที่จัดแสดงเครื่องมือการทำนาและพยายามรื้อฟื้นการทำนาโดยใช้ที่นาหลังวัด ตลอดทั้งการจัดกิจกรรมนำเรื่องราวตำนานแม่โพสพมาจัดแสดงในรูปของกิจกรรมชุมชนในวัดชะอำ เป็นต้น

อย่างไรก็ตามเรื่องราวของความเชื่อ ตำนาน และพิธีกรรมเกี่ยวกับแม่โพสพได้ถูกปรับปรุงรูปแบบไปสู่ใจเกนบุคคลผ่านวัตถุทางวัฒนธรรม ได้แก่ ผ้ายันต์ ปฏิทิน และรูปเคารพ

ผ้ายันต์วัดท่าไชยศิริ ตำบลสมอพลือ อำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี เป็นผ้ายันต์เก่าแก่ที่ถูกค้นพบบนศาลาวัด ต่อมาถูกนำมาเขียนใหม่อีกครั้ง เพื่อให้ประชาชนนำไปบูชาและมีติดไว้ประจำบ้าน เพราะเชื่อว่าจะสามารถป้องกันไฟไหม้ ป้องกันภยันตรายต่าง ๆ ตลอดจนนำสิ่งที่เป็นมงคลมาสู่บ้านเรือน ซึ่งหนึ่งในผ้ายันต์ดังกล่าว คือ รูปแม่โพสพในเรือนแก้วที่เขียนอักษรขอมไว้ด้านบนโดยเขียนตัวอักษรไทยกำกับไว้ล่างว่า “แม่โพสพ” ผ้ายันต์นี้มีแม่โพสพเป็นองค์ประกอบหนึ่งเพราะมีความเชื่อที่ผูกพันอยู่กับเรื่องความเป็นมงคลอันเกิดจากความอุดมสมบูรณ์ของการมีข้าวจำนวนมากพอในครัวเรือน ลักษณะภาพวาดของแม่โพสพเป็นหญิงสาวนั่งโจงกระเบนไม่สวมเสื้อหรือห่มสไบ ด้านบนศรีษะมีกรอบหน้า คล้องกรองคอ คาดสังวาลสวมพารุัด กำไล และแหวนซึ่งทั้งหมดล้วนทำจากทองคำสีเหลืองอร่าม ในมือข้างขวาถือรวงข้าว

ผ้ายันต์วัดในปากทะเล/วัดในกลาง อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี เป็นผ้ายันต์ที่ซื้อมาจากตลาด จากนั้นนำไปปลูกเสกตามความเชื่อเพื่อให้มีความเป็นมงคล ลักษณะเป็นภาพพิมพ์ของผู้หญิงสาวผมยาวนุ่งผ้าสีชมพูสลับเหลืองในมือข้างขวาถือรวงข้าวกำใหญ่สีเหลือง ด้านข้างมีภาษาขอมกำกับโดยรอบ และมีภาษาไทยกำกับไว้ว่า “พระแม่โพสพ คำชาย ร่ำรวย”

ปฏิทินของผ่านฟ้าพาณิชย์ซึ่งมีออกจำหน่ายในทุกปีโดยจะให้ข้อมูลประกาศสงกรานต์ การคำนวณโชคชะตา การดูฤกษ์ยาม ทั้งนี้ผ้ายันต์แม่โพสพเป็นองค์ประกอบหนึ่งของปฏิทินนี้ แม่โพสพนี้มีลักษณะเป็นหญิงสาวนุ่งผ้าสีเขียวดอกเหลือง ห่มสไบสีชมพูบนศรีษะสวมกรอบหน้านาง ในมือซ้ายถือรวงข้าว

รูปเคารพที่สำคัญของแม่โพสพของจังหวัดเพชรบุรี ได้แก่ อนุสาวรีย์แม่โพสพที่หน้าท่าว่าการอำเภอชะอำ ซึ่งมีความโดดเด่นและแตกต่างจากแม่โพสพทั่วไป กล่าวคือ เป็นแม่โพสพในท่าทางยืนชูเคียวเหนือศรีษะ อนุสาวรีย์นี้เป็นสัญลักษณ์หนึ่งของชาวชะอำที่บอกเล่าเรื่องราวในอดีตของชุมชนได้เป็นอย่างดี โดยในปี 2556 มีการจัดงาน “เล่าเรื่องเมืองชะอำ ตอน ดำนันทเมธิดาข้าว” ในงานมีการแห่รูปปั้นแม่โพสพบนกองฟาง มีการแสดงตำนานแม่โพสพ ตอน กำเนิดแม่โพสพ(ศราพร ณ ถลาง:238)โดยการแสดงกำเนิดแม่โพสพเป็นการแสดงของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายของโรงเรียนสาธิตมหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี โดยการกำเนิดแม่โพสพ นักเรียนได้สืบค้นข้อมูลจากอินเทอร์เน็ตแล้วนำมาเขียนเป็นบทแล้วดัดแปลงให้เหมาะสมกับการแสดง

รูปเคารพอีกลักษณะเป็นรูปเคารพที่ชาวบ้านจะบูชาได้ตามบ้านเรือน โดยเป็นรูปเคารพในลักษณะของหญิงสาวนั่งถือรวงข้าว โดยรูปเคารพเก่าแก่ชาวบ้านเชื่อบูชาจากสำนักพุทธประทับที่สร้างแม่โพสพออกจำหน่ายเมื่อสี่สิบปีก่อน และรูปเคารพแม่โพสพปัจจุบันหากชาวบ้านต้องการบูชาสามารถหาบูชาได้จากร้านขายสังฆภัณฑ์

บทสรุป

แม่โพสพเป็นเทวดาผู้หญิงที่ได้รับการนับถือว่า เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อดั้งเดิมของชาวนาไทยและชาวนาเพชรบุรีแม่โพสพมีเรื่องราวเล่าขานตามตำนาน มีความเชื่อ และพิธีกรรมที่เคยยึดถือและปฏิบัติมาแต่อดีต ความท้าทายความคิดความเชื่อท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจในปัจจุบันมีผลต่อการคงอยู่และการปรับเปลี่ยนรูปแบบที่ทำให้แตกต่างจากในอดีตตำนานได้รับการเล่าขานน้อยลงในชุมชน เพราะเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนน้อยลง ความเชื่อที่นำสู่พิธีกรรมที่สร้างการบูรณาการ สร้างพื้นที่ให้คนในชุมชนได้มาพบประสังสรรค์กันลดลง แต่พื้นที่ของความเชื่อและพิธีกรรมส่วนบุคคลยังคงอยู่ต่อไป บางอย่างเปลี่ยนแปลงรูปแบบไป อย่างไรก็ตาม มนุษย์ยังคงมีไม่สบายกายไม่สบายใจตามวัฏจักรของชีวิต ซึ่งแม่โพสพมีบทบาทใหม่ในพื้นที่ของผ้ายันต์ที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจในการสร้างความมั่นคงทางจิตใจ แม้ในวงการค้าขายซึ่งต้องการกำไรจากเงินที่ลูกค้ามาจับจ่ายใช้สอย แม่โพสพเป็นสัญลักษณ์ของการนำความร่ำรวยมาสู่การค้า เช่นเดียวกับ การนำความอุดมสมบูรณ์มาสู่ชาวนาในอดีต ขณะเดียวกันแม่โพสพที่ลดความสำคัญทางความเชื่อลงได้ไปสู่การกลายเป็นสินค้าเพื่อสร้างรายได้ให้กับชาวนายุคใหม่เช่นกัน

เอกสารอ้างอิง

นฤจร อิทธิจิระจรัส. (2527). **ข้าวกับมนุษย์:นิเวศวิทยาทางการเกษตรในเอเชียอาคเนย์.**

กรุงเทพฯ: มูลนิธิการดำรงสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์.

ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์. (2527). **มานุษยวิทยากับการศึกษาคิชาชาวบ้าน.** กรุงเทพฯ: โครงการ

ส่งเสริมการสร้างตำรา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ศิริพร ณ ถลาง. (2558). บทสังเคราะห์เรื่องเล่าพื้นบ้านไทย: การนำไปประยุกต์ใช้และ
“พื้นที่ทางสังคม”ในปัจจุบัน. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การ
 มหาชน).

สัมภาษณ์

นางณอม ทับทิมดี.อายุ 68 ปี.ชาวบ้านบ้านบ่อพราหมณ์.สัมภาษณ์วันที่ 25 มกราคม 2559.

นางเพ็ญ ชลิสสี.อายุ 84 ปี.ชาวบ้านบ้านต้นถนน.สัมภาษณ์วันที่ 4 มกราคม 2559.

นางสมนึก อร่ามศรี.อายุ 74 ปี.ชาวบ้านบ้านบ่อพราหมณ์.สัมภาษณ์วันที่ 25 มกราคม 2559.

นางอ้อม ขมแก้ว.อายุ 75 ปี.ชาวบ้านบ้านบ่อพราหมณ์.สัมภาษณ์วันที่ 18 มกราคม 2559.

นางอุ่ม มณีตัน.อายุ 80 ปี.ชาวบ้านบ้านบ่อพราหมณ์.สัมภาษณ์วันที่ 18 มกราคม 2559.

นายบุญส่ง มณีตัน.อายุ 65 ปี. ชาวบ้านบ้านบ่อพราหมณ์.สัมภาษณ์วันที่ 27 ธันวาคม 2558.